

6. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. 23. – 420 с.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Изд-во украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
8. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Kluge, N. Modern Systematics of Insects. – S.-Petersburg: Lan', 2000. – 333 p.
10. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990. – 256 p.
11. Rosch, E. Principles of Categorization // Cognition and Categorization. – Hillsdale: N.J., 1983. – P. 27-48.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- CED – Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dictionary.reverso.net/english-definitions/>.
 CMB – Chinery, Michael. Butterflies. – Italy: Amadeus, 2004. – 256 p.
 CMCBI – Chinery, Michael. Complete British Insects. – Italy: Rotolito, 2005. – 384 p.
 CMI – Chinery, Michael. Insects. – Italy: Amadeus, 2004. – 255 p.
 MGI – McGavin, George C. Insects: Spiders and Other Terrestrial Arthropods. – New York: Dorling Kindersley Inc., 2002. – 255 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Коновалова – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Наукові інтереси: когнітивна ономазиологія, когнітивне термінознавство.

ТЕКСТОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі німецької ономастичної фразеології)

Наталія ЛАЛАЯН (Київ, Україна)

У статті розглянуто способи реалізації текстотвірних потенцій фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом сучасної німецької мови у мовленні.

The methods of text-building potencies of German phraseological units with an onomastic component in the speech are considered in this article.

Стійкість та варіювання – дві сторони одного і того ж явища – актуалізації фразеологічних одиниць (ФО), які забезпечують процес їх функціонування у мовленні. Потрапляючи у контекст, ФО стають його частиною. Будучи елементами контексту, вони разом з іншими його елементами реалізують мовну систему та передають конкретну думку. Нас цікавить функціональний контекст, тобто в даній розвідці ми розглянемо синтагматичні відношення між одиницями, які спостерігаються в лінійному ряду на рівні мовлення. Це контекст, який актуалізує значення, необхідне для включення ФО в акт комунікації та передачі позамовної інформації. ФО, маючи цілісність семантики та ознаку структурної завершеності, функціонують разом з іншими мовними одиницями в синтагматичному ряду з реченнями та вступають з ними в певні зв'язки. Характер синтагматичних зв'язків, у які ФО вступають зі своїм оточенням, впливає на розкриття значення фразеологізмів. У конкретному висловлюванні ФО співвідносяться кожний раз з одиничним випадком, подією, ситуацією. Для семантичної структури ФО характерними є наявність, з одного боку, глобального смислу, що створюється за рахунок образності виразу, а з іншого, – можливості семантичного членування. Це протиріччя яскраво проявляється при реалізації текстотвірних потенцій фразеологізмів. Наявність даної властивості робить ФО більш гнучкими та розширює можливості їх включення в контекст. Як одиниці мови фразеологізми є лише “заготовкою”, “будівельним каменем” для процесу комунікації, в якому вони наповнюються конкретним змістом. Під впливом контексту реалізуються граматичні та семантичні потенції слів – компонентів ФО. Лише у мовленні фразеологізми набувають предметної співвіднесеності, а їх зміст співвідноситься з загальним змістом висловлювання.

Для того, щоб повернути свіжість і неповторність фразеологізму, який втратив їх унаслідок неодноразового використання, письменник / автор створює йому особливі контекстуальні умови, в яких його значення може актуалізуватися по-різному, розвиваючи додаткові відтінки. Нарізнооформленість структури фразеологізмів значно розширює можливості їх стилістичного використання шляхом різноманітних змін та модифікацій їх форми.

Мета даної розвідки – проаналізувати способи реалізації текстотвірних потенцій фразеологічних одиниць сучасної німецької мови у мовленні.

Вперше термін текстотвірні потенції вжила І.І.Чернишова. Суть текстотвірних потенцій / чинників ФО дослідниця вбачає у реалізації лінгвістичних властивостей цих мовних знаків [3: 161].

Проблема включення ФО у контекст і механізм реалізації їх смислових потенцій привертають увагу сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників [2; 4; 5; 6]. Д.Добровольський говорить про діалектику поняття “текстотвірні потенції”, розуміючи при цьому: 1) реалізацію властивостей ФО в мовленні, особливості їх функціонування, 2) лінгвістичні властивості ФО як мовних знаків вторинної номінації, їх особливості у мовній системі, які уможливають текстотвірну функцію цих знаків [5: 698].

Д.Добровольський та В.Флейшер вказують на необхідність розмежування текстотвірних потенцій ФО та їх реалізацію в тексті. Контекстуальні реалізації фразеологізмів визначаються, на думку В.Флейшера, різними комунікативними чинниками: інтенцією мовця, його відношенням до партнера комунікації, характером повідомлення, зовнішніми обставинами комунікативного акту тощо. Але і в мовній системі є лексико-семантичні та синтаксично-структурні чинники, які впливають на можливість реалізації потенції для конкретних текстів, і які не можна ігнорувати [6: 214].

Не можна нехтувати також поєднанням текстотвірних потенцій та їх використанням, оскільки не можна говорити про текстотвірні потенції поза конкретними текстами, з іншого боку, потенції набагато ширші, ніж їх реалізація, тому дослідження текстотвірних потенцій, яке базується лише на аналізі текстів, не може бути достатнім, вичерпним. Текстотвірні потенції слід вивчати, виходячи з сутності ФО як особливих знаків вторинної номінації, а не лише з дослідження реалізації цих потенцій, оскільки “текстотвірним елементом є сам лінгвістичний факт наявності вторинних семантичних процесів, потенційна членимість слів-компонентів, причому конотативний ефект зростає при найнесподіваніших оказіональних актуалізаціях слів-компонентів, включаючи також і подвійну актуалізацію” [3: 164; 5: 695]. До найважливіших властивостей фразеологізмів, які визначають їхні текстотвірні потенції, на думку сучасних дослідників [6: 214], відносяться такі:

- 1) потенційна членимість синтаксичної структури ФО, синтаксично-структурна варіативність;
- 2) семантична членимість ФО, варіативність компонентного складу;
- 3) “дифузний характер” значення значної частини фразеолексеми;
- 4) розвинена синонімія всередині фразеолексеми;
- 5) висока експресивність завдяки образності та конотаціям.

Цінність використання поняття “текстотвірні потенції” для фразеології Д.Добровольський вбачає у тому, що цей термін поєднує системний аспект дослідження ФО з їх текстовою реалізацією, спрямовуючи тим самим дослідження на експлікацію функцій мовних знаків у процесі комунікації.

Під текстотвірними потенціями ФО розуміють їх структурно-семантичні властивості, які є релевантними для тексту. Під *структурними* властивостями текстотвірних потенцій розуміємо, за Д.Добровольським, особливу, специфічну структуру ФО, що уможливає участь цих знаків в організації текстової структури. Під *семантичними* властивостями текстотвірних потенцій розуміємо денотативну та конотативну специфіку фразеологічного значення. Специфіка *денотативної* сторони фразеологічного значення полягає в семантичному обсязі (одна і та ж ФО може вживатися в багатьох денотативно різноманітних ситуаціях), а специфіка *конотативної* сторони фразеологічного значення полягає у збільшенні конотативного потенціалу ФО при функціонуванні фразеологізму [5: 699].

Н.Л.Заїченко розрізняє три ступені розкриття текстотвірних потенцій ФО в тексті, які на думку Д.Добровольського є релевантними для текстів різних жанрів, зокрема для художньої літератури [5: 691]. Сам факт наявності ФО у мовленнєвому творі, де вони поруч з лексемами виступають “будівельним матеріалом”, “субстанціональними елементами” тексту, констатується як перший ступінь розкриття текстотвірних потенцій фразеологізмів. Характерною ознакою другого ступеня є значно ширше використання комунікативно-стилістичних властивостей ФО та особливостей їх фразеологічного значення, що суттєво збільшує емоційно-експресивний і прагматичний вплив даних текстів на читача: *Die*

schlugen – o guter Freund Bebra – nicht Jimmy und Tiger, die hämmerten Kraut und Rüben, die bliesen mit Fanfaren Sodom und Gomorrha. Da dachten die Querpfeifen sich, gehupft wie gesprungen. Da schimpfte der Fanfarenzugführer auf Krethi und Plethi [Graß, B, 143]. У даній ілюстрації спостерігаємо скупчення трьох узуальних ФО. Таке поєднання значно посилює образність мовлення та породжує додаткові прагматичні ефекти.

Третій ступінь представлений ФО, яким окрім названих ознак властива головна – роль текстотвірного “стрижня” тексту. Функцію такого “стрижня” може виконувати навіть один фразеологізм, текстотвірні потенції якого максимально реалізовані. В таких текстах, зазвичай, мають місце різноманітні фразеологічні інновації та модифікації ФО. Вони пронизані семантичними зв’язками та смисловими асоціаціями, які виникають як на основі загального значення ФО, так і значень окремих компонентів [1: 24-25]. Загальна кількість контекстів з третім ступенем розкриття текстотвірних потенцій ФО, за підрахунками Н.Л.Заїченка, дуже незначна і становить близько 3%. Відсутність “стрижневої” ФО в текстах цієї групи може призвести до зникнення тексту як складного цілого, до порушення органічного зв’язку між його частинами, а також його структурно-семантичної цілісності.

Ми зробимо спробу виявити найбільш типові випадки оказіональної трансформації німецьких ФО в художньому тексті. До *першого підтипу* трансформацій ми відносимо оказіональну актуалізацію ФО, що полягає у різноманітних стилістично обумовлених відхиленнях від початкової форми, які викликані конкретним призначенням ФО і привносять суттєві конотативні доповнення до загального значення звороту. Найпродуктивнішим способом модифікацій цього типу є розширення компонентного складу ФО, тобто введення до складу ФО певних компонентів, які слугують засобом збільшення образності та виразності мовлення, вживаються для конкретизації значення, збільшення об’єму семантики, створення ефекту іронії, сприяють більш глибокому розкриттю властивостей та рис описуваних явищ: *Du bist ein richtiger Hans im Glück* (Duden, RR, 310); *Vor allem musste dieser deutsche Kasper gefunden werden, der aussah, als könnte er nicht bis drei zählen* (Konsalik, G, 78); *Das war ein Gefühl wie Weihnachten und Ostern, als endlich der Scheck mit dem Lottogewinn eintraf* (Duden, RR, 240).

Тісний зв’язок ФО з контекстом може здійснюватися також за рахунок вклинювання в структуру ФО компонента з метою його подальшого повтору: *Und nun diese Nachricht, dass Pagel eine neue Liebelei hatte, dass er mit anderen davon sprach, dass er mit Angst an ein Mädchen dachte! Aber dann war ja alles ganz anders, dann war etwas faul im Staate Dänemark, dann war er kein Verletzter, kein Gelähmter, kein Genesender!* (Fallada, WW, 135).

Досить поширеною є також заміна або субституція традиційних компонентів ФО іншими лексемами, які більш суттєво конотують зображувану ситуацію: *Sieh an, der keusche Hellmuth! Leistet sich ein schwarzes Luderchen, das ihm die Knie weich macht! Wie wird sich Irmi benehmen, wenn sie das jemals erfährt?* (Konsalik, E, 225). Даний контекст засвідчує субституцію власноіменного компонента: Joseph – Hellmuth.

При актуалізації ФО у контексті спостерігається також вилучення окремих компонентів зі складу фразеологізму, що є проявом тенденції до мовної економії та лаконізації мовлення. Компоненти ФО, не охоплені редукацією, мають здатність виражати значення всього фразеологізму. Це стосується навіть випадків максимальної редукації ФО: *Und wie stand’s mit seinem schmachhlichen Kanossagang zu seinem kaisertreuen Bruder?* (Bredel, S, 86).

Досліджувані ФО можуть реалізувати свої текстотвірні потенції також за допомогою зміни граматичних категорій часу та способу дієслівного компонента, які є одним із засобів вираження синтагматичних зв’язків ФО з контекстом: *Doch bei den Behörden wird er von Pontius zu Pilatus geschickt* (Spiegel 46/84); *Doch seitdem ist viel Wasser die Elbe runtergelaufen* (Neusch, FO, 67).

Слід зауважити, що деякі ФО зі структурою підрядних речень не допускають змін часової форми дієслова: *Außerdem kenne ich den Kunstgriff großer Geister, die es verstehen, die Korinthen aus den Semmeln und die Zitate aus den Kollegienheften herauszupicken; ich weiß auch, woher Barthels den Most holt* (Heine, IBG, 76).

Фактичний матеріал дає змогу простежити також зміну граматичного числа іменного компонента фразеологізму та водночас розширення структури узуальної ФО: *Ich will keine weitere Eule nach Athen tragen, nur resümieren ...* (Duden, 726).

Під впливом контексту відбувається перестановка компонентів ФО: *“Nee! Nee!” – wehrte Hackendahl ab. “Det muß ick selber machen. Nachher heißt es bloß, ich weiß von nichts, mein Name ist Hase”* (Fallada, G, 185) та синтаксичне переоформлення звороту: *Kann Vertreibung verjagen? Eine Pandora-Büchse, die sich nicht schließen lässt: viel zu viel für die Nato* (Spiegel 26.04.1999), а також іноді переорієнтація ФО на окремі елементи: *Und ich wusste plötzlich: Alles ist eine Frage der Sprache und nicht nur dieser einen deutschen Sprache, die mit anderen geschaffen wurde in Babel, um die Welt zu verwirren* (Bachmann, A, 140).

До *другого* підмуну оказіональної актуалізації ми зараховуємо модифікації ФО без порушення їх синтаксичної структури. В особливих контекстуальних умовах відбувається ситуативне переосмислення узуального фразеологічного значення або ж реалізується семантична двоплановість окремих компонентів ФО чи словосполучення в цілому.

Наявність у мові вільного словосполучення, яке є генетичним прототипом фразеологізму, є необхідною умовою реалізації семантичної двоплановості ФО. Семантична бінарність виразів дозволяє письменникам створювати контексти, в яких ці вирази реалізують обидва свої значення одночасно: *Ich habe sie geliebt bis zur Selbstaufgabe. Es war ein Naturereignis. Ist es jemals gelungen, den Vesuv zuzuschütten?* (Konsalik, E, 313). Контекст уможливує реалізацію переносного значення ФО – “забути кохану людину”.

Ефект двозначності окремих компонентів ФО часто досягається за рахунок коментування значення фразеологізму: *Die sogenannte “Berliner Ecke”, es handle um eine abgeschrägte Ecke, ist das Produkt der intensiven Bebauung Berlins in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (BZ. 22.11.1983).

Використовуючи структурно-семантичні можливості контексту, ситуації, автори модифікують ФО таким чином, що похідна форма змісту отримує нове смислове значення. Так, ФО *erschossen sein wie R.Blum* зафіксована у словниках зі значенням “бути повністю виснаженим, без сил”. Проте у контексті фразеологізм вживається зі значенням “попастися, загинути (по-дурному)”:

“Warum lügen Sie eigentlich so nutzlos, Herr Kufalt? Sie waren ja in der Wohnung”. “Ich war nicht in der Wohnung”. “Und was ist dies?” Kufalt sieht und erstarrt. Und sogleich kommt eine Erinnerung in ihm noch aus dem Zimmer, eine Erinnerung von gestern Abend, als die dicke Frau ihm sagte: “Und sie haben mir noch zugeredet, ich sollte mich um mein Essen kümmern, sie können warten. So oder ähnlich ... Damals regte es sich in ihm, er war auf der Spur, dann kam der Mauerer dazwischen, und er vergaß es wieder ... Also doch da gewesen, verschwitzt unter den Hunderten von Gesichtern der letzten Wochen ... Sein Kopf senkt auf die Brust, er sieht keinen an. “Erschossen wie Robert Blum”, – denkt er (Fallada, B, 400).

Отже, реалізація текстотвірних потенцій ФО як елементів тексту, пов’язана з специфікою фразеологізмів як особливих знаків вторинної номінації. Вивчення функціонування ФО дає можливість з’ясувати як суто мовні характеристики цих одиниць у мовленнєвому вжитку, так і індивідуальні авторські прийоми їх включення в структуру тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Заиченко Н.Л. Актуальные глагольные устойчивые словесные комплексы немецкого языка в прогрессивной прессе (на материале аналитических жанров газет ГДР, ФРГ, Австрии): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – М., 1977. – 28 с.
2. Козырева Л.Ф. Текстобразующие потенции устойчивых фраз // Функциональный аспект языковых единиц со структурой словосочетания и предложения. – Межвуз. сб. научн. тр. Курского гос. пед. ин-та. – Курск, 1985. – С. 69-81.
3. Чернышева И.И. Текстобразующие потенции фразеологических единиц // Лингвистика текста: Матер. науч. конф. – МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1974. – Ч. II. – С. 159-166.
4. Шрайбер В.И. Актуализация фразеологических единиц в литературно-художественных текстах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Московск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – М., 1981. – 23 с.
5. Dobrovolskij D. Zur Dialektik des Begriffs der textbildenden Potenzen von Phraseologismen // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – Heft 6. – Band 33. – Berlin: Akademie-Verlag, 1980. – S. 690-700.
6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache: 2. durchgelesene und ergänzte Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. **Bachmann, A.** Bachmann I. Alles // Bachmann I. Werke. Bd. II. – München: Piper Verlag GmbH. – S. 138-158.
8. **Bredel, S.** Bredel W. Die Söhne. – Berlin, Weimar: Nufbauverlag, 1973. – 557 S.
9. **Duden, RR.** Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. / Hrsg. und bearb. von G.Drosdowski und W.Scholze-Stubenrecht. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Duden Verlag, 1992. – Bd. 11. – 846 S.
10. **Fallada, WB.** Fallada H. Wer einmal aus dem Blechnapf frißt. – Berlin: Aufbau-Taschenbuch Verlag, 1997. – 667 S.
11. **Fallada, G.** Fallada H. Der eiserne Gustav. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1967. – 836 S.
12. **Fallada, WW.** Fallada H. Wolf unter Wölfen. Bd. II. Berlin: Aufbau-Verlag, 1955. – 467 S.
13. **Graß, B.** Graß. G. Blechtrommel. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1987. – 236 S.
14. **Heine, IBG.** Heine H. Ideen. Das Buch le Grand: Heines Werke in 5 Bänden, Bd. 3. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1976. – S. 5-74.
15. **Konsalik, E.** Konsalik H. G. Eine glückliche Ehe. – München: C. Bertelsmann Verlag GmbH, 1977. – 381 S.
16. **Konsalik, G.** Konsalik H. G. Der Geheimtip. – München: Pavillon Verlag, 2001. – 187 S.
17. **Neutsch, FO.** Neutsch E. Der Friede im Osten. 1.Buch. – Halle, Leipzig: Mitteldeutscher Verlag, 1974. – 509 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лалаян – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: ономастична фразеологія німецької мови.

ЖІНОЧИЙ ІМЕННИК МІСТА ТЕРНОПОЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (рідкісні та чужомовні імена)

Ніна СВИСТУН (Тернопіль, Україна)

У статті аналізуються рідкісні жіночі імена м. Тернополя 1950-2000 рр.: функціонування нових імен, що трапилися лише в одному десятилітті, частотність вживання впродовж десятиків років. Використано методику хронологічних зрізів В.Бондалетова.

Female names, rarely used in the city of Ternopil in 1950-2000, are analyzed in the paper. Their functioning within a decade and frequency of occurrence during decades of years are established. V.Bondaletov's method of chronological sections is used in this research.

Система імен, яка побутує на сьогоднішній день, ще вимагає вивчення, проте антропонімічні дослідження уже мають багате наукове підґрунтя, яким є наукові статті та монографії вчених. У процесі історичного розвитку антропоніміка удосконалюється як наука, аналізуються різні підходи до тлумачення особового імені та власних назв загалом.

Мовна культура, яка реалізується в галузі особових імен, опирається, з одного боку, на мовні фактори, що базуються на теорії літературної мови, на її науковому описі і на соціолінгвістичних дослідженнях, з іншого боку – на позалінгвістичні фактори, які ґрунтуються на теоретичних знаннях про закони розвитку суспільства в синхронному та діахронічному планах і на пізнанні, запозиченому із соціальної психології. Імена, що використовуються в певну епоху чи конкретний період історичного розвитку, взаємно впливають одне на одного.

Динамічні зміни найчастіше відображаються у власних особових іменах людей. Одні імена виходять з ужитку, набуваючи статусу маловживаних і рідкісних, інші входять до активного вжитку, набуваючи статусу широкоживаних та найуживаніших. Антропонімічна система рухома не лише в діахронічному плані (змінюється склад імен), а й в синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою). Саме тому синхронічний та діахронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника, і його зміни в процесі історичного розвитку [1]. Ім'я – це не будь-який звуковий комплекс, це спеціальні слова, усталені традицією; це знак, на основі якого ідентифікується та індивідуалізується особа. Професор П.П.Чучка зазначає, що процес вибору імені вільний, але не зовсім стихійний [6]. Здебільшого у найменувача є цілком конкретний привід чи підстава для вибору саме цього, а не якогось іншого імені, тобто найменувач у своїх діях залежний від чинних мотивів найменування, підпорядкованим загальним принципам номінації. Хоча зв'язок між особою та її іменем довільний, але він значною мірою вмотивований.

Мотиви найменування бувають різні. Найчастіше вони пов'язані з естетичними, релігійними та політичними вподобаннями чи переконаннями середовища, в якому живе